

givenheder, der i forvejen var vanskelige at få overblik over (se dog Lauritz Weibull: *Nordisk Historia* II, s. 27–33, og *Dipl. Dan.* 1. rk. II nr. 28). Det er helt sikkert, at man ikke kommer uden om at gøre sig kildernes art klar, og det lader sig ikke nægte, at forf. anvender dem principløst. En af de yngste, Saxo, gøres til hovedkilde og søges forgæves bragt i overensstemmelse med de ældre kilder. Med denne holdning er han ikke berettiget til at afvise *Knytlingasagaen*, hvor den er i uoverensstemmelse med hans opfattelse, fordi det er en sen kilde (s. 111 f.). Det ville forudsætte, at han i øvrigt foretrak samtidige kilder for sene.

Pavedømmets betydning for Norden efter ærkebispedømmets etablering tolkes meget positivt. Der tegnes et billede af en institution ledet af høje, ideale forpligtelser, hvis gavnlige virke spores på vidt forskellige områder. Et hovedpunkt for forfatteren er det at understrege, at forbindelsen til Rom styrkede statsopbygningen i de enkelte lande. Denne sidste del af bogen indeholder ikke grundlæggende nye teser – i skiltringen af Norges udskillelse fra Lund skatter fremstillingen således til A. O. Johnsens og O. Kolsruds fremstillinger. Men på visse, ikke uvæsentlige punkter er forf. nået til nye, gode resultater. Blandt flere ting skal her nævnes, at der fremføres stærke argumenter for, at Norge og Sverige i 1123 igen blev lagt under ærkesædet i Hamborg. Man kan også tilslutte sig påvisningen af, at det allerede i 1153 var legaten Nicolaus Brekespeares opgave at oprette et svensk ærkebispedømme på linie med det netop oprettede norske.

Taget under eet må det imidlertid siges, at bogen ikke indfrier forventningerne. Den kan nok tjene som indgang til en del ny litteratur, der har været ret upåagtet i Norden (dog savner man et index), den kan også løse enkelte problemer, men noget hovedværk om emnet er den ikke blevet. Dertil er fremstillingen i for høj grad præget af utidsvarende kildebehandling.

ESBEN ALBRECHTSEN

Middelalderstudier. Tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen 11. september 1966. København, Munksgaard, 1966. 338 s. 1 pl. 57,38 kr.

Festskrifter brukar inte alltid bjuda någon särskilt stimulerande läsning. Alltför ofta bär de prägel av »den stora byrålädsrensningen». Det innebär inte något offrande åt skandinavistisk vänskapskult, om man säger att festskriften till Aksel E. Christensen definitivt inte tillhör denna kategori. Kvaliteten på de olika bidragen förefaller ovanligt hög och jämn, och flera av uppsatserna redovisar betydelsefulla vetenskapliga undersökningar. Tyvärr är det inte möjligt att inom ramen för en

recension presentera och diskutera alla inlägg på ett sådant sätt som i och för sig skulle ha varit motiverat. Man måste välja ut några för en mera ingående behandling, medan man i andra fall måste nöja sig med ett kortare omnämnande. Urvalet innebär dock inte någon värdesättning utan får närmast ses som ett uttryck för anmälarens intresseinriktning.

Erik Kjersgaard tar i sin uppsats »Leding og landeværn« upp ett centralt tema i nordisk medeltidshistoria, nämligen frågan om den icke-adliga befolkningens eventuellt kvarstående försvarsplikt efter ledungsskatternas införande. Erik Arup hävdade ju 1914, att någon sådan skyldighet inte existerade, och att ledungsskatten utgjorde en avlösning inte bara för den offensiva krigsledningen utan också för plikten att delta i försvaret av det egna området. Denna uppfattning, »hvortil« – som förf. fint uttrycker saken – »inspirationen næppe lå i kilderne alene«, kom emellertid inte att stå oemotsagd. Bland kritikerna kan från dansk sida nämnas P. J. Jørgensen, Stig Iuul och C. A. Christensen, från svensk Allan Mohlin. Kjersgaard har nu sammanfattat och ytterligare fördjupat denna kritik, inte minst genom att dra in ett omfattande komparativt material såväl från kontinenten som från de andra nordiska länderna. Resultatet av hans undersökning blir, att en principiell försvarsplikt omfattande hela folket fanns kvar i Danmark liksom i de nordiska grannländerna medeltiden ut, när landet hotades av en invaderande fiende. Det allmänna folkuppbådet, som utlystes i ett läge av akut fara, satte alla frikallelser genom avlösning, privilegier etc. ur spel.

Om riktigheten av denna huvudtes kan man efter att ha tagit del av Kjersgaards argumentation knappast hysa någon tvekan. Vad beträffar de svenska förhållandena tycks förf. emellertid i någon mån ha överdimensionerat skillnaden mellan sina egna resultat och tidigare forskning. Som representanter för denna nämner han endast C. W. Ramstedt, som i sin avhandling Om krigs- och skatteväsendet i Svealandens lagar (1875) tog existensen av ett allmänt försvarsuppbåd under medeltiden för given, och Edvard Bull som tvärtom i anslutning till Arup förnekade tillvaron av en sådan försvarsordning inte bara i Danmark utan också i Sverige. Läsaren får därigenom snarast den uppfattningen, att Bulls åsikt skulle ha godtagits av den svenska forskningen och trängt ut Ramstedts mera välmotiverade uppfattning. Så är emellertid ingalunda fallet, vilket framgår av Hugo Yrwings artikel Landvärn i Kulturhist. lex. (ej citerad av förf.).

Uppsatsens största intresse tycks mig ligga i de perspektiv den öppnar för fortsatt forskning. Det är påfallande hur föga uppmärksamhet man inom allmän-europeisk forskning tycks ha ägnat folkuppbådets roll i den medeltida krigsorganisationen. Här anmäler sig en rad frågor av stor

politisk och social räckvidd. Under vilka betingelser utbjöds det allmänna uppbådet? Vem bestämde när uppbåd skulle utlysas? Kunde den kungliga rätten att inkalla folkuppbådet överlätas till en läntagare? I vilken utsträckning krävdes samtycke av de berörda folkmenigheterna själva? Det är lätt nog att finna lagbestämmelser som reglerar dessa förhållanden. I de svenska landslagarna föreskrevs t. ex., att om konungen behövde hjälp för att försvara riket mot utländsk här eller mot inrikes upprorsmän, skulle biskopen och lagmannen jämte sex hovmän och sex bönder i var lagsaga avgöra, vad hjälp landskapet ville eller kunde göra konungen (MELL, Kgb V:6, KrLL, Kgb IV:6). Men hur förhållandena gestaltat sig i praktiken kan avgöras först efter ingående undersökningar av diplommaterialet. Det kan i detta sammanhang förtjäna nämnas, att från svensk sida en sådan undersökning just nu pågår.¹

Niels Skyum-Nielsen har i »Kanslere og skrivere i Danmark 1252–1282« givit ett väsentligt bidrag till utforskningen av medeltida kanslipraxis i Norden. Genom tålmodig och skarpsinnig analys av tidens diplommaterial lyckas han teckna en detaljrik och väldokumenterad bild av verksamheten i Kristoffer I:s, Margareta Sambirias och Erik Klippinges kanslier. En huvudtes hos förf. är, att kanslerns betydelse i detta avsnitt av Danmarks historia bör kraftigt reduceras. Han konstaterar, att Niels Jyde, som var magister, 1267 fick efterträda biskop Niels av Viborg som kansler, trots att det inte saknades lämpliga biskopar, och antar att orsaken varit att de kungliga helt enkelt inte önskade få en alltför inflytelserik man på denna post. Erik Arups beteckning för perioden 1267–82 »Niels Jydes regering« anser Skyum-Nielsen vara i högsta grad missvisande och frågar sig, »om Niels Jyde har været meget andet end en slags kontorchef under Erik Glipping og dennes regeringskreds«. Att detta är ett av de tillfällen, då Arup gjort sig skyldig till en slagordsmässig förenkling med otillräcklig täckning i källorna, förefaller uppenbart. Men frågan är om materialet ger stöd nog åt Skyum-Nielsens konträrt motsatta bedömning. Hans huvudargument tycks vara, att Niels Jyde nämnes som sigillvittne i ett påfallande litet antal av de under perioden utfärdade kunga- och drottningdiplomen. Det framgår emellertid av hans undersökning, att detta i varje fall inte behöver betyda, att kanslern inte varit närvarande och kunnat öva inflytande, då breven utfärdats. Man kan också diskutera själva grundförutsättningen för resonemanget, att det under medeltiden funnits en genomgående positiv korrelation mellan politiskt inflytande och vittnes-

¹ Fil. lic. Anders Bergström, Uppsala, har författat en otryckt lic.-avhandling »Studier i det svenska krigsväsendet vid medeltidens slut« och förbereder en doktorsavhandling om samma ämne.

besegling av kunga- och drottningurkunder. Vem som skulle besegla torde i många fall ha berott på tillfälligheter eller formella överväganden.² Förf. noterar t. ex., att i kunga- och drottningurkunderna från åren 1267–82 förekommer drotsen som sigillvittne ojämförligt mycket oftare än kanslern och drar slutsatsen, att »drotsen rykker frem som en langt mere betydningsfullt embedsmand«. Nu visar det sig emellertid, att övervikten till stor del beror på, att drotsen ensam tillsammans med kungen beseglat ett antal skydds- och privilegiebrev för kloster och städer. Eftersom det här gällde en slags lagstiftning, förefaller det högst naturligt, att just drotsen uppträder som vittne; vidare torde urkunder av denna typ, som traderats i de ofta välbevarade kloster- och stadsarkiven tendera att bli överrepresenterade i materialet. Några slutsatser om drotsens politiska inflytande kan man säkerligen inte dra av dem. Vad angår det komparativa materialet, så har redan Grethe Authén-Blom visat, att förf.:s uppfattning, att kanslern i Norge skulle ha varit en underordnad kungatjänare, inte håller streck. Det *kan* därför tänkas, att förf.:s karakteristik av Niels Jyde som »kontorchef« kommer att visa sig vara en tillspetsning inte så helt olik Arups »Niels Jydes regering«.

Erling Ladewig Petersens »Jordprisforhold i dansk middelalder« utgör ett osedvanligt synpunktsrikt och givande bidrag till diskussionen om den senmedeltida agrarkrisen, betydelsefullt inte minst genom de upplag det ger för fortsatt forskning. I likhet med tidigare författare konstaterar Ladewig Petersen, att en radikal sänkning av jordpriser och landgille äger rum under 1300-talets lopp, vilket betyder att den s.k. agrarkrisen är en kris i första rummet för godsägarna. Men han fäster också uppmärksamheten på vissa förut mindre uppmärksammade faktorer som verkat i motsatt riktning, t. ex. att godsägarna som en följd av omläggningen från brytegårdar till arrendesystem slapp en del kostnadskrävande investeringar i byggnader, kreaturstam m. m. och att de med viss framgång sökte kompensera sig för landgillet fall genom att införa en rad s.k. »herlighedsafgifter«. Synpunkten förefaller väsentlig och borde kunna göras fruktbärande också för forskningen i de svenska landboförhållandena. Det kan t. ex. knappast råda någon tvekan om att de många bestämmelserna i 1400-talets svenska stadgar om utökad byggnadsskyldighet för landbon bör ses som uttryck för en sådan kompensationssträvan. Resonemanget har väl sin begränsning: helt torde godsägarna inte ha förmått göra sig skadeslösa, eftersom jordprisets fall i så fall blir svårförklarligt. Men det kan mycket väl tänkas, att godsägar-

² Ett exempel på att en ren tillfällighet varit avgörande har vi i DD R. 2 bd 2 nr 286–87. Det gäller två så gott som helt likalydande privilegiebrev från Stralsund och Greifswald, utfärdade av Erik Klipping i Roskilde 20/3 1277. I brevet till Stralsund anföres »herr Niels kansler« som vittne, i brevet för Greifswald saknas vittne.

nas försök att på omvägar motverka landgillesänkningarna utgör en del av bakgrunden till tidens sociala konflikter.

Undersökningens tyngdpunkt faller emellertid på en senare fas av agrarkrisen, nämligen 1400–1500-talet, då konjunkturkurvan åter börjar peka uppåt. Med hjälp av en omfattande priskasuistik kan förf. fastslå, att jordpriserna i Danmark under perioden steg, om man utgår från det nominella myntet, och höll sig stabila, om man räknar om värdena i silver. Samtidigt höjdes kapitaliseringsnormen eller, annorlunda uttryckt, jordräntan sjönk. Dessa fenomen, som kunnat konstateras även i andra länder, har av tidigare forskare (bl.a. av rec.) vanligen antagits vara en följd av minskande utbud på jord. Ladewig Petersen avvisar väl ej helt denna förklaring men pekar också på andra tolkningsmöjligheter, främst det allmänneuropeiska räntefallet under senmedeltiden, som inte står i direkt förbindelse med agrarkrisen utan i huvudsak är att hänföra till kreditmarknadens strukturella förändringar. Det har uppenbarligen funnits stora kapitalresurser som sökt placering. Av intresse är inte minst de socialhistoriska konsekvenserna. Det var fr.a. högadeln som var i besittning av det kapital som krävdes för att uppträda som köpare på en allt hårdare godsmarknad. Följden blev en social och ekonomisk skiktning inom adeln: stora godskomplex samlades hos några ledande släkter, medan de lågadliga ätterna decimerades. Samtidigt skedde en övergång till agrarkapitalistiska driftsformer med tyngdpunkt på export av spannmål och slaktboskap. På detta sätt skapades de ekonomiska och sociala förutsättningarna för adelsväldet. Som förf. själv framhåller, har framställningen på denna punkt en skissartad karaktär. Man hoppas livligt, att förf. skall få tillfälle att vidareföra sina forskningar på detta område, liksom att hans exempel skall stimulera till utforskning av motsvarande förhållanden i de andra nordiska länderna.

Två av bidragen leder sitt ursprung till ett forskningsprojekt (»øvelsesrække« som den mera anspråkslösa danska termen lyder) vid Köpenhamns universitet 1956–57, nämligen *Orla Vestergaard*, »Forkøb, landkøb og forprang i middelalderlig dansk handelslovgivning« och *Grethe Ilse*, »Dansk herremandshandel med hansekøbmændene«. Vestergaard finner, att termen »forkøb« inte som tidigare antagits är synonym med »landkøb« och alltså inte betyder köp av varor utanför städerna, utan är ett rent privaträttsligt begrepp, knutet till torghandeln. Detta terminologiska resultat får viktiga sakliga konsekvenser. De belägg på landköpsförbud man trott sig finna i äldre dansk handelslagstiftning visar sig ohållbara, och det är först i några stadsprivilegier från 1353, 1354 och 1360 som ett sådant förbud första gången uppträder. Detta markerar en viktig skiljegräns i dansk handelslagstiftning, som i det

följande kommer att karakteriseras av en strävan att monopolisera handeln för städernas borgare. Denna tendens kan t. ex. spåras i Erik av Pommerns förordning av 15 februari 1422, som dock enligt Vestergaard inte varit så epokgörande som allmänt antagits. Dess principer hade i själva verket föregripits i en rad privilegier utfärdade för enskilda städer.

När det gäller frågan, varifrån incitamentet kom till den stadsmonopolistiska handelspolitiken, fäster Vestergaard uppmärksamheten på att de första landsköpsförbuden uppträder i skånska stadsprivilegier och att de har en särskild udd mot de tyska »gästerna». Han antar, att förbuden tillkommit för att hindra de tyska köpmännen på Skåne-marknaden att handla på den omgivande landsbygden till förfång för städernas borgare. Landsköpsförbudet skulle alltså ha sin upprinnelse i de speciella östdanska handelsförhållandena. Som en alternativ förklaringsmöjlighet har Grethe Authén-Blom framhållit, att den nya handelslagstiftningens grundprinciper drogs upp av Magnus Eriksson i ett privilegium för Malmö 1353, och att Magnus, som ju också var norsk kung, kan ha hämtat sina förebilder från norsk lagstiftning (NHT 1968 s. 178). Man bör dock i detta sammanhang inte glömma bort en ännu närmare till hands liggande möjlighet. Skånelandskapen var ju 1332-60 i union förenade med Sverige, och i den svenska handelslagstiftningen förekommer landsköpsförbudet från slutet av 1200-talet och framåt. Det möter i stadsprivilegierna för Jönköping 1284 och för Växjö 1342 samt i Magnus Erikssons stadslag (Kmb XXIII:1, XXX:1). Här finner man också den mot de tyska gästerna riktade tendens, som både Vestergaard och Authén-Blom lägger så stor vikt vid. Kbm XXX:1 stadgar sålunda: »Engin gaestir ma vp a land fara eller ridha köp at driffwa eller skuld mana, wider bot XL marka . . .» Att med full säkerhet avgöra varifrån inspirationen kommit till den handelspolitiska nyorienteringen torde dock knappast vara möjligt.³ Ingenting hindrar ju, att *både* de speciella förhållandena i Skåne och svenska, ev. norska förebilder kan ha spelat in.

Den stadsmonopolistiska politiken riktade sig ursprungligen i första hand mot bönderna, men från och med 1400-talet finner man belägg för att man sökt inskränka även adelns handel till förmån för städernas borgare. Vestergaard trycker här framför allt på Christian I:s förordning av 30/9 1475, som enligt honom innebär ett försök att »med et slag» avskaffa godsägarnas handel och export. Av Grethe Ilsøes diplombelägg (s. 305 f) synes dock framgå, att förordningens grundtanke att

³ Sven Tägil understryker i en metodiskt viktig uppsats, Wegener, Raeder and the German Naval Strategy. Some Viewpoints on the Conditions for the Influence of Ideas (Cooperation and Conflict II, 1967) de utomordentliga vanskligheterna, när det gäller att på ett bindande sätt fastställa påverkan.

adeln endast skulle få handla »till sin gards oc bords behoff» ansetts äga giltighet i varje fall så långt tillbaka som 1442. Ur denna synpunkt ter sig förordningen knappast som ett nytt, revolutionärt steg utan snarare som en kodifikation av gällande rättspraxis. Det är inte heller lätt att i fortsättningen på denna punkt hitta några tvära brott i utvecklingen. T.o.m. Christian II:s borgarvänliga lagstiftning räknade med att adelns handel med egna landgillesprodukter och för den egna gårdens behov skulle vara tillåten. Att denna lagstiftning, som Vestergaard menar, skulle stå i »stärkste modstrid» till löftet i kungens handfästning av 1513 att adeln skulle ha rätt att handla med utländska köpmän, är i varje fall diskutabelt. Den outtalade förutsättningen bör rimligen ha varit, att tillståndet gällde adelns *legala* handel.

En helt annan sak är, att det i praktiken ofta var svårt att dra en gräns mellan handel för gårdens och bordets behov och förvärvsmässig köpenskap, och att bestämmelserna i verkligheten ofta överträdades. Grethe Ilsøes på ett stort brevmaterial baserade undersökning har med solida fakta underbyggt Arups gamla uppfattning, att senmedeltidens andliga och världsliga storgodsägare bedrev en omfattande, regelbunden handel med fasta köpmannaförbindelser i de nordtyska handelsstäderna.

Av de hittills behandlade uppsatserna har alla utom en varit inriktade på i vidaste mening sociala och ekonomiska förhållanden, om man så vill ett tidstypiskt fenomen. Men det betyder inte, att de gamla klassiska forskningsfälten ligger i träda. Inge Skovgaard-Petersens »Svend Tveskæg i den ældste danske historiografi. En Saxostudie» och Svend Ellehøjs »Omkring Knytlingas kilder» knyter an till den källanalytiska traditionen i dansk (och skånsk) historieforskning. I den förra uppsatsen lägger man märke till en intressant nyorientering som kanske också den är tidstypisk. Intresset, som i tidigare Saxoforskning främst inriktade sig på Saxo som berättelse, har förskjutits mot Saxo som lämning. Det gäller nu inte så mycket att besvara frågan, hur tillförlitliga Saxos uppgifter är, som att klarlägga hans »åndsform» och tidsbakgrund. Ett nytt bidrag till diskussionen om vederloven och den kungliga hirden utgör Tage E. Christiansens »Isti tres fratres. Broderlisten i Kong Valdemars Jordebog». Åsikten att broderlistans förutsättningar skulle vara att söka inom den kungliga hirden avvisas, men frågan vad broderlistan egentligen är för något lämnas olöst i väntan på en komparativ undersökning mot allmän-europeisk bakgrund. Slutligen har vi några bidrag av politisk-historisk karaktär, nämligen Jørgen Qvistgaard Hansen, »Regnum et sacerdotium. Forholdet mellem stat og kirke i Danmark 1157-1170», Kai Hørby, »Øresundstolden og den skånske skibstold.

Spørgsmålet om kontinuitet», och *Bent Jørgensen*, »Københavnstrakterne 1441 og deres tilblivelse«.

Tillsammanlagda utgör festskriftens samtliga uppsatser ett vittnesbörd om den mångsidighet och vitalitet som präglar dansk medeltidsforskning av i dag. En ny generation medeltidshistoriker har vuxit fram och står beredd att föra de gamla traditionerna vidare men också att bryta nya vägar. Om det är sant, att en akademisk lärares viktigaste uppgift är att stimulera till ny forskning, kan Aksel E. onekligen med viss tillfredsställelse se tillbaka på sitt verk.

LARS-ARNE NORBORG

SVEND AAGE HANSEN: *Adelsvældens grundlag. Studier fra Københavns Universitets Økonomiske Institut. Nr. 6. I kommission hos G. E. C. Gads Forlag. København 1964. 345 s. 32,25 kr.*

Den afhandling, som kontorchef i Det statistiske Departement, nu professor i Danmarks statistik og økonomisk historie ved Københavns Universitet Svend Aage Hansen forsvarede för den statsvidenskabelige doktorgrad den 14. januar 1965,¹ er i langt højere grad en statistikers værk end en økonomisk historikers. Dets værdi ligger i den anvendte statistiske metode, som de fleste historikere vil kunne lære af (i positiv såvel som i negativ retning), dets begrænsning i manglende kendskab til det originale kildemateriale samt – hvad der næppe er uden forbindelse hermed – i svingtende erkendelse af de benyttede datas varierende repræsentativitet. Det skal ikke påstås, at forf. har overset det sidste alt afgørende problem (jvf. f.eks. indledningen, s. 16, og summary, s. 281), men i de konklusioner, han drager på grundlag af de tilvejebragte data, er det skudt helt i baggrunden, og resultatet er blevet en autoritativ fremstillingsform, som navnlig för de ældre tidsrums vedkommende, hvor kildegrundlaget er sparsomt, står i skærende modsætning til den usikkerhed, som resultaterne i realiteten er behæftet med. Bogens styrke ligger derfor især i undersøgelsen af forholdene i 17. og 18. årh., hvor kildematerialet er mere dækkende, og de indvundne resultater følgelig kan betragtes med større tillid.

Hovedformålet för undersøgelsen har været »at søge adelens demografiske forhold afklaret, at få fastslået hvorvidt den gamle adel gik til-

¹ De officielle opponenter, professorerne Kristof Glamanns og Kaare Svalastogas oppositioner er trykt in extenso i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1965, hefte 3-4, s. 118-44. Nærværende anmeldelse gengiver i omarbejdet og suppleret form to oppositioner ex auditorio. To andre oppositioner ex auditorio indgår i Troels Dahlerups og Johan Jørgensens anmeldelse i *The Scandinavian Economic History Review* XIII:2, 1965, s. 190-93, og i Knud Pranges anmeldelse i *Jyske Samlinger*, Ny rk. VI:4, 1965, s. 423-34.